

Akif Nurağa oğlu Abbasov
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor,
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

AİLƏ TƏRBIYƏSİNİN METODLARI

Akif Нурәгә оғлу Аббасов
доктор наук по педагогике, профессор,
Институт Образования Азербайджанской Республики

МЕТОДЫ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ

Akif Nuragha Abbasov
doctor of pedagogical sciences, professor

FAMILY UPBRINGING METHODS

Xülasə. Ailədə mühüm şərtlərdən biri ailənin mühitidir. İkinci şərt – valideynlərin nüfuzudur. Üçüncü şərt – tərbiyənin metodlarının düzgün tətbiqidir ki, ata və analar onların köməyi ilə məqsədyönlü şəkildə öz uşaqlarına təsir göstəririlər.

Məqalədə müəllif ailə tərbiyəsi metodlarının təsnifatını verir.

Açar sözlər: *ailə, ailə tərbiyəsi, ailə tərbiyəsinin metodları, ailə pedaqogikası, uşaqlar*

Резюме. В семье одним из важных условий является семейная атмосфера. Второе условие – авторитет родителей. Третьим условием воспитания в семье являются те воспитательные методы, с помощью которых отцы и матери целенаправленно воздействуют на ребенка.

В статье автор обращает внимание на классификации методов семейного воспитания.

Ключевые слова: *семья, семейное воспитание, методы семейного воспитания, семейная педагогика, дети*

Summary. One of the important conditions is a family atmosphere in a family. The second condition is the authority of the parents. The third condition of upbringing in the family is the upbringing methods by which fathers and mothers purposefully influence the child.

In the article, the author draws attention to the classification methods of family upbringing.

Keywords: *family, family upbringing, family upbringing methods, family pedagogy, children*

Valideynlər övladları ilə ailədə təhsil-tərbiyə işləri apardıqda müvafiq metodlardan faydalanmalı olurlar. Həmin metodların köməyi ilə uşaqlar düzgün davranış və rəftar qaydalarına yiyələnir, onlarda davranış və ünsiyyət mədəniyyəti formalaşır, oğlanlar və qızlar vətənsəvər olur, ailənin şərəfini qoruyurlar.

Valideynlər bir sıra hallarda ailədə öz bilikləri kimi uşağı tərbiyə edir, onların təhsil və təlimi məsələləri ilə məşğul olurlar, müxtəlif tərbiyə metodlarından faydalanırlar. Deməli, bu

və ya digər ailədə tərbiyə üsulu müxtəlif ola bilər. Bu, bir həqiqətdir: nə qədər ailə varsa, o qədər tərbiyə metodikasının olması mümkündür. Lakin eyni zamanda, hər halda ailədə tərbiyənin ümumi forma və metodları da mövcuddur ki, ata-analar, ailənin yaşlı üzvləri onlara müraciət edirlər.

Gəlin əvvəlcə belə bir suala cavab tapmaq üçün çalışaq: "Metod" nədir?

Oxuyuruq: "Metod (yunancada: *methodos* – gerçəkliyə, gözlənilən nəticəyə doğru yol, vasitə).

Metod dedikdə, məqsədə çatmaq, pedaqoji gerçəkliyi dərk etmək, bu və ya digər pedaqoji vəzifəni həyata keçirmək üçün istifadə olunan priyomların, nəzəri və əməli fəaliyyəti nizamlayan qaydaların məcmusu anlaşılmaldır. Dark olunan qanunauyğunluqlar metodun obyektiv amilləri; həmin qanunauyğunluqlara əsaslanaraq pedaqoji gerçəkliyin öyrənilməsi və qarşıda dayanan pedaqoji vəzifələrin həyata keçirilməsi priyom və vasitələr isə onun subyektiv amilləridir" (1, 11).

Bas ələ işə, ailə tərbiyəsinin metodları nələri nəzərdə tutur?

Ailə tərbiyəsinin metodları dedikdə, tərbiyənin vəzifələrinə çatmaq üçün valideynin istifadə etdiyi yol və vasitələr, üsullar sistemi anlaşılır. Başqa sözlə, ailə tərbiyəsinin metodları dedikdə, ata-ana, ailənin digər yaşlı üzvləri tərəfindən istifadə şüuruna və davranışına məqsədyönlü, sistemli, planuayğun təsiri həyata keçirməyə imkan verən yol anlaşılır.

Pedaqoji və metodik ədəbiyyatda tərbiyənin, o cümlədən ailə tərbiyəsinin metodlarını müxtəlif şəkildə təsnif olunur. Ya metodların hər birinin konkret olaraq, adları qeyd edilir (məsələn, inandırma, alışdırma, rəğbətləndirmə, cəzalandırma, tərbiyəçinin şəxsi nümunəsi), yaxud onlar metodlar qrupu ilə ifadə olunur.

Nasrəddin Tusi "Əxlaqi-Nasiri" əsərində əxlaq tərbiyəsinin metodlarına münasibət bildirmiş, rəğbətləndirmə tədbirlərindən tarifi, həvəsləndirmə və ürək-dirək vermənin; cəzalandırma tədbirlərindən qulaqburması vermənin və hədə-qorxu gəlmənin adını tutmuşdur.

1. Şüura, ağıla, idrakə təsir göstərən metodlar (başqa sözlə, "inandırma metodları")

Valideynlər ailədə uşaqlarla tərbiyəvi işlər apardıqda əsasən onların şüuruna, ağılına, idrakinə təsir göstərirlər. Bu zaman tərbiyə metodlarının başa salma, öyüd-nəsihət, məsləhət və s. növlərinə müraciət olunur.

Müsbət keyfiyyətlərin aşılınması, inkişaf etdirilməsi, itfaza nail olunması üçün uşaqlarda ata-analardan dediklərinə inam yaratmaq lazımdır. Dəməli, inandırma metodunun imkanlarından faydalanmaq məsləhət bilinir. Bu metoddan istifadə etməklə uşaqlarda fəaliyyətə, davranış, rəftar və ünsiyyət tərzinə yeni, düzgün münasibət formalaşdırılır. İnandırma metodunun təbiiqə xüsusi diqqət tələb edir. hətta təsadüfən deyilmə bir hənsi bir söz uşağda inam yara-

da bilər. valideyn nümunəsi inandırma metodunun səmərəlilik göstəricisi kimi çıxış edir. Nümunə müsbət, yaxud mənfəi ola bilər. Uşaqlar xüsusən kiçik yaşlarından öz ata-analarını yamışlamağa, qızlar – analarına, oğlanlar – atalarına bənzəməyə, özlərini böyüklərə oxşatmağa çalışırlar. Odur ki, valideyn öz hərəkətlərini, oturuşunu, duruşunu, davranış və rəftarına ciddi fikir verməlidirlər.

İnsanın, gənc nəslin təşəkkül tapıb formalaşmasında nəsihət və öyüdü mütəsna dərəcədə əhəmiyyətli olduğu yaxşı Nizamı Gəncəvi oğlu Məhəmmədə nəsihətlər yazmışdır.

İnandırma metodu dedikdə, müsbət ədət və keyfiyyətlərin yaradılması, davranış, rəftar və xarakterdəki, şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə mənfəi halların qarşısının alınması üçün valideynlərin uşaqların şüuruna, hisslərinə və iradəsinə təsir göstərməsi üsulu nəzərdə tutulur.

Nasirəddin Tusi ailə tərbiyəsinə inandırma metodunun roluna yüksək dəyərləndirir, başa salmaya bu metodun çox mühüm növü, vəsitəsi kimi yanaşdı. Tuxsinin qənaətinə, "Uşağı mehribanlıq və məhəbbət döğəran karamətlərlə tərbiyə etmək lazımdır, xüsusilə ağıla, şüura, idrakə təsir edən başa salma yolu ilə..."

Sözün təsir qüvvəsi inandırma metodunun səmərəliliyi şərtidir. Uşaqlarla söhbətər, öyüd-nəsihət, tövsiyə, məsləhət faydalıdır. İnandırma metodunun bir sıra növləri vardır. Həmin növlərə (vasitələrə) daxilidir: başasalma, öyüd, nəsihət, tövsiyə, xatırlama, dilətdəmə, xəbərdarlıq, söhbət və s.

2. Fəaliyyəti təşkil edən və mənavi davranış formalaşdırma metodları (başqa sözlə, "alışdırma metodları")

Uşaqlarda davranış mədəniyyəti, müsbət mənavi keyfiyyətlər formalaşdırmaq baxımından inandırma metodunun imkanları genişdir. Fəqət ailə tərbiyəsinə yüksək göstəricilər qazanmaq üçün ata-ana öz pedaqoji fəaliyyətini yalnız bu metoddla məhdudlaşdırma bilməz. Uşaqla söhbət etmək, məsləhət, öyüd-nəsihət vermək, onu dilə tutmaq, başa salmaq hələ kifayət etmir. Nə üçün? Cavab verməyə çalışaq: Axı heç də bütün uşaqlar tərbiyəvi təsirləri eyni dərəcədə, valideynin istədiyi kimi qəbul etmir. Heç də onların təbiiqəli səviyyəsi eyni deyil. Ailələrdə sakit, sözbəxan uşaqlarla yanaşı, çil-

ğın, sözbəxəməz, ərköyün, əsəbi, xudpəşənd uşaqlar olur.

Odur ki, istər-istəməz ailə tərbiyəsinə uşağın fəaliyyətinin təşkil və itcimai davranış təcrübəsinin formalaşdırma metodlarından, başqa sözlə, alışdırma metodundan, onun vasitələrindən, priyomlarından faydalanmaq lazımdır. Alışdırma müsbət hərəkət və davranışa bağlı vərdişlərin yaradılmasını tələb edir.

Valideyn hər hansı bir davranış təcrübəsinin, hərəkətin zəruriliyini, bu və ya digər müsbət keyfiyyəti özümdə tərbiyə etməyin vacibliyini oğluna, yaxud qızına başa salır. Başasalma, aydınlaşdırma (şüura təsir göstərmə) kömək etmədikdə ata, yaxud ana, eləcə də ailənin digər yaşlı üzvləri (baba, nənə və b.) alışdırma metodunu imkanlarından bəhrələnilir. Beləliklə, düzgün davranışa, nəzakətli və keyirax hərəkətlərə uşaqları alışdırmaqla onların mədəni adətələ meydana gəlir. Alışdırma metodu valideynlərin təşkilatçılıq qabiliyyətinə yiyələnmələrini tələbətə çevirir.

Öz övladlarına davranış qaydaları, şəxsiyyətlərarası münasibətlər sistemi, rəftar tərzini bərdəmləmənin verilməsi ilə bu sahədə adətələrin formalaşması arasında ziddiyyət, uyğunsuzluq ola bilər. başqa sözlə, inandırmaq (şüura təsir göstərmək) mümkün olmadısa, alışdırmaq (fəaliyyəti təşkil etmək və mənavi davranış formalaşdırmaq) lazımdır.

Bu xüsusdə A.S. Makarenko yazırdı: "Biz hər gün döşəmələri silirdik. Sonra çimərkirki ayaqqabuları ilə döşəmədən keçib gedirdi. Heç bir oğurluq, heç bir xuliqanlıq mənə bu çirkli ayaq izləri kimi qazabəndirirdi. Niyə çirkəndirirdim? Ona görə ki onu heç kim görməmişdir. Bəlkə də bu, başqaların düzgün davranış tələb edən, özlü gözəl zərəcəli olan, irəliddə gedən öz yaxşı kommunardır. O, təq qalanda, onu heç kim görmədikdə o, öz yoldaşlarının işinə öz rahatlığına və gözəlliyinə tüpürmüşdür, çünki onun bu hərəkəti heç kim görməmişdir. Necə hərəkət etmək lazımdır olduğuna başa düşməklə adət üzrə davranmaq arasında olan ziddiyyət belədir".

Uşaqlar vətənpərvərlik hisslərini inkişaf etdirmək üçün onların məqsədyönlü, sistemli və planuayğun şəkildə Vətənin mənafeyi namına fəaliyyət göstərmələrinə çalışmaq lazımdır.

Beləliklə, davranış mədəniyyətinin təşəkkül tapması alışdırma ilə – oğlanlara və qızlara zəruri bacarıq və vərdişlərin, mədəni adətələrin yaradılması ilə başlanılır. Alışdırma döndəronə təkrar noticəsində mümkündür. Mədəni adətələ uşaqları mənavi təcrübəyə yiyələndirir. Onlar intizami, etik qaydaları, cəmiyyətdə davranış və birgəyaşayış normalarını, qanunun tələblərini gözəlayır, özünütərbiyə və özünütəhsillə məşğul olur, nəzakətli, marifətli olurlar. Beləliklə, intizama əməl etmək baxımından adətə çevrilmə hərəkətlər işə düşür.

Alışdırma metodunun küməyi ilə uşağ hər hansı xoşagəlməz hərəkəti icra etməkdən vaz keçir.

Ailə tərbiyəsinə alışdırma metodunun aşadığı növlərdən (vasitələrdən) istifadə etmək məsləhətdir: rejim, oyun, sərəncəm, tələb, itcimai rəy, tərbiyəvi vəziyyətin yaradılması, tapşırıq, pedaqoji tələb, itcimai-faydalı əmək və s.

3. Şağirdlərin hiss və münasibətlərini, fəaliyyət və davranışını stimullaşdırma metodları (başqa sözlə, "rəğbətləndirmə və cəzalandırma metodları")

Bəzi valideynlərin əksinə olaraq ailə tərbiyəsinin məqsədi "sözbəxan", yalnız buyurulma yerinə yətərən uşaqlar tərbiyələndirməkdən ibarət deyildir. Bu uşaqların tələb, təşəbbüskar olmayan, müstəqillik nümayiş etdirə bilməyən nəzil kimi böyümlərinə səbəb olardı.

Tərbiyənin keyfiyyətiyindən, valideynlərin tərbiyə işində səriştəliyindən asılı olaraq, ailədə müxtəlif təbiiqəlilik səviyyəsinə malik uşaqlar böyüyür. Ona görə də

uşaqların hiss və münasibətlərini, fəaliyyət və davranışını stimullaşdırma metodlarından istifadə etmək də zərurətə çevrilir. Nümunəvi davranan, dərslərini yətərən, müstəqillik, təşəbbüskarlıq nümayiş etdirən, təşkilatçılıq bacarıqlarına yiyələnen, əməyə bağlanan, yaradıcı təfəkkürə malik uşaqlar valideynlər tərəfindən yerli gəldikcə rəğbətləndirilməlidirlər.

Rəğbətləndirmə tərbiyənin səmərəli metodudur. Rəğbətləndirmə - ailədə uşağın nümunəvi davranışına və fəaliyyətinə müsbət qiymət verilməsidir.

Rəğbətləndirməyə qarşılıqlı fəaliyyətin müxtəlif formaları aiddir. Nümunə olaraq birgə gəzinti və oyununu, etibar, tarifi, hətta maddi stimullaşdırmanı göstərə bilərik.

Nəsirəddin Tusiyə yazırdı: "Uşağda xoş gələnlər hər hərəkət baş verdiyə onu tərifləyib həvələndirmək lazımdır, lakin əks hallarda hər dəqiqə danlayıb başına vurmaq doğru deyildir".

Rəğbətləndirmə vasitələri təbii oluncan adət və obyektivliyi gözlənilməlidir. Əks halda, nümunəvi davranış və rəftarı, aktiv fəaliyyəti ilə diqqət mərkəzində olan uşaq inciyə, küsə bilər, adalətini itirir qənaətinə gələr.

Ailədə rəğbətləndirmənin aşağıdakı növlərindən (vasitələrindən) faydalanmaq mümkündür: 1) mənəvi (torif, təşəkkür etmək, fəxri tapşırıq, şagirdin valideynlərinə məktub göndərmək, şagirdin özünü şərf ləvhəsinə vurmaq, haqqında divar qəzetinə, məktəbin kitabına yazmaq və s.); 2) maddi (fəxri formanla, diplomla, qiymətli hədiyyə ilə təltif etmək və s.).

Davranış və rəftarı qüsurlu olan, sözeşitməz, kobud, dalaşqan, təlimdə yerməyən, məhəllə uşaqlarını, sinif yoldaşlarını, bacı-qardaşlarını incilən, söyüş söyən, darsdən qaçan, darsdən yayınan uşaqlar ata-anaları tərəfindən cəzalandırılırlar. Cəzalandırma heç də o demək deyildir ki, uşaq ata-anası tərəfindən döyülsün. Fiziki cəza, ümumiyyətlə, yol verilməzdir. Fiziki cəza tərbiyəvi metodu yox, təzyiqlə metodu.

Bəzən valideyn tərbiyyənin bu və ya digər metodundan istifadə etsə də, uşağın davranış, rəftar və ünsiyyətində, hərəkət və əməllərində müsbət dəyişikliklər müşahidə olunmur. O, bacı və qardaşları, sinif yoldaşları, məhəllədəki uşaqlarla kobud davranır, onda mənəvi borc və məsuliyyət, cavabdehlik hissələri inkişaf etmir, özündən kiçikləri incildir, böyükləri eşitmir.

Niyə belə olur? Bunun səbəbini onunla izah etmək mümkündür ki, ailədə tərbiyə işləri düzgün qurulmamışdır, ailənin mənəvi və psixoloji mühiti lazımı səviyyədə olmamış, beləliklə, mənfəət adət təşəkkül tapmışdır. Bütün bunların aradan qaldırılması lazımdır, fəqət buna uzun vaxt lazımdır. Bəzə hallarda valideynlər tərbiyəvi təsirlərinə yeni nəzərlə baxmaq əvəzinə, cəzalandırma tədbirlərinə əl atırlar.

Bu və ya digər hərəkət formasını boyunmamaq, danlamaq, məzəmmət etmək, irad tutmaq uşağı naqis, xoşagəlməz hərəkət və əməllərdən çəkindirir.

Cəzalandırma pedaqoji təsir metodu. O, uşaq müəyyən olunmuş tələbləri yerinə yetirmədiyi, davranış qaydalarını pozduğu hallarda

təbii olur. Bu metodun təbii nəzərdə tutulduğu uşağa ilk növbədə cəzalandırmanın səbəbi aydınlaşdırılmalıdır: o hansı işinə, əməlinə, hərəkətinə görə cəzalandırılır. Ailə təcrübəsində cəzalandırmanın aşağıdakı növlərinə müraciət edilir: tənbeh, töhmət, danlaq, nəzərdə tutulmuş bu və ya digər işi (məsələn, kinoya, konserta, teatr tamaşasına, muzeyə, ad gününə, toya gəlməyi, sərgiyə baxmağı və s.) təxirə salmaq və s.

Uşağı, xüsusən oğlanları tez-tez cəzalandırma tədbirləri ilə tənqit etməməkdir.

Nəsirəddin Tusinin fikrinə, "Çox danlamağa adət edib hər şeyi qadağan etməkdən çəkinmək lazımdır, bu sirtqlaşmağa, açığa düşüb həmon işi bir də görməyə sövq edir (insan qadağan olunmuş şeylərə həvəsəkar olar); nəsibətə qulaq asmaqdan bezər, çəhəli gedər, "qorxaq" olmadığını nəzərə çarpdırmaq xatirinə bəd əməllərə başlayar, bəlkə daha inco hiylələrə əl atar". Cəza lazımdır gəldikdə təbii ediləməli, düzgün, adətli, obyektiv və əsaslandırılmış şəkildə olmalıdır. Bu, uşağın öz hərəkətinə təhlil etməsi, xoşagəlməz hallara yol verməməsi ilə nəticələnir.

Ailə həyatında asar yer tutan norma və qaydalar pozulduqda, uşağın davranış və rəftarında xoşagəlməz hallar müşahidə edildikdə, təcili tədbir görülməlidir. Bir daha tərbiyyəsinə A.S. Makarenkoya müraciət edək: "Bu yayılmış fikirdir ki, insanın həm layıqatlı, həm də nəqsanlı cəhətləri olmalıdır. Bu cür fikirləşərək yaşamaq bir qədər rahat olur: layıqatlında də var, qüsurlarında da var. Sonra insan özünə təsəlli verməyə başlayır: qüsurlar olmasaydı, insan yox, səm əmələ gələrdi. Əvəlinə qüsur qüsurlar olmalıdır. Lakin nədən ötrü, nəyin xatirinə mütləq qüsurlar olmalıdır. Hərgah sizin iyirmi layıqatınız və on qüsurunuz varsa, biz sizdən ol çəkməməliyik: bəs nə üçün sizin 10 qüsurunuz var? Rədd olsun beşi. Beş qüsür qalanda – rədd olsun ikisi, qoy üçü qalsın. Ümumiyyətlə, insandan tələb etmək, tələb etmək lazımdır! Hər bir adam özündən də tələb etməlidir".

Bir sıra hallarda ailələrdə cəzalandırma metodu kimi fiziki cəza təbii olur. Bu, problemə yanlış yanaşmadır. Həqiqi şəxsiyyət təzyiqlə və zorakılıq metodları ilə hazırlana bilməz. Vaxtilə ata övladını oxutmaq üçün mədrəsəyə, mələnənin yanına gətirəndə "əti sənin, sümüyü mənə" deyir, oğlunu onun sərcəminə verir,

Həmin sözlərin mənası bu idi ki, istəsən, uşağı döy, şallağa tut, təkli oxusun, bilik əlins.

Şilla, şallaq, qayıq və çubuqla tərbiyə. Bu, anti-pedaqoji bir formadır. Uşağın tərbiyyəsinə bu vasitələrdən istifadə həmişə yolverilməzdir, həm də samərsiz. Hətta 4-5 yaşlı uşaqla belə atanın qışqırığının səbəbini anlamır, bunun cəza olduğunu başa düşmür. Bu kimi hallarda küncə qoymaq daha münasibdir. Əgər valideyn fiziki cəzaya əl atarsa, bu, o deməkdir ki, özünün haqlı olduğunu başqa yollarla heç cür uşağa sübut edə bilmir. Şilla, şallaq, qayıq və çubuq uşağda ata-ananın hərəkətinə, münasibətinə bəyənəməmək, qəbul etməmək, açıq, bəzi hallarda niyyət yaradır.

Mollalar atanın onlara verdiyi səlahiyyətdən sui-istifadə edərək yaxşı oxumayan, yaxud intizamsız uşaqları ayaqlarını fallaqaya qoyub çubuqla onları döydürdülər. "Dəli Kür" romanı (və eyni adlı filmi) nümunə gətirilib.

Əslinə vərşaq, deyə bilərəm ki, fiziki cəza nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu uşağa öyrətmir. Döyülmək qorxusunu hiss edən uşaq yalnız müvəqqəti, müəyyən vaxt çərçivəsində sözbə çıxar. Çəkdiyini, qorxduğu şəxsin yanında özünü sözbəxən, ədəbli aparır, sonra da bildiyini edir.

Yeniyyət mətləbi valideynlərin onlara uşaq kimi yanaşmalarını xoşlamır, hər addımına onları nəzarət altında saxlamalarını hətta hiddətlənirlər. Yeniyyət mətləbi ziddiyyətli yaş dövrüdür. Özlərini böyümüş hiss edən uşaqlar himayəçiliyi qəbul etmirlər. Bir sıra hallarda valideynlərin eşitmə, dediklərinə yerinə yetirmə, öz bildiklərini veridirlər. Bu yaş dövründə yaxşı olar ki, ata-analar yeniyyət mətləbi dost münasibətində olsunlar. Bəla həlaldə hətta öz ürkələrini valideynlərə açma bilərlər. Uşaqların etibarını itirmək olmaz. Əks təqdirdə yeniyyət mətləbi qarabaq olacaq, bir çox məsələləri ata-anaların gizli saxlayacaqlar.

Ata (ana) fikirləşir ki, övladı (oğlu, qızı) onun dediklərindən özü üçün nəticə çıxarır, "səzbəxən" olub. Fəqət, əldə edə qənaətdir. Həqiqətdə bu, döyülmək qorxusu öhdündə zahiri itaət kərləyir. Fiziki cəza qorxusu uşağı öhdündə başqa cür aparmağa məcbur edir. Onda yalançılıq, iki-üzümlük, qorxaqlıq, yaltaqlıq və s. kimi mənfəi keyfiyyətlərin formalaşmasına səbəb olur.

Valideyn ailə tərbiyyəsinə rəğbətləndirmə və cəzalandırma metodlarını ona görə təbii edir

ki, uşaq öz hərəkət və əməllərinin, davranış və rəftarının, ünsiyyət tərzinin müsbət və mənfəi nəticələrini görüb, düzgün qənaətə gəlsin.

Valideyn cəza verdikdən sonra onun nəticəsinə diqqət yetirilməlidir. Ata, yaxud ana uşağın hər hansı bir əmələ, hərəkətə qəsdən, bilərəkdən və ya təsadüfən yol verdiyini özü üçün aydınlaşdırmalıdır. Bəzən cəzanın təbii lazımdır. Pedaqoqların qənaəti belədir ki, cəzalandırma metodundan nə qədər az istifadə edilərsə onun səmərəliliyi daha yüksək olar. Əgər uşaq günahını səmimi şəkildə itirərsə, cəza, ya ehtiyac qalmır.

Valideynlərin hamısı uşaqlarını xoşbəxt böyütmək istəyirlər. Bəzi ata-analar bu sahədə uğurlar qazanırlar da, bir sıra hallarda səhvələrə də yol verirlər.

Hansılardır o səhvlər:

1) *Ata-analar nümunə göstərmək əvəzinə ələ hey öyüd-nəsihət verirlər.* Necə deyirlər, uşaq hər gün gördüklərini, şahidi olduqlarını canına, yaddaşına hopdurur. Ata, yaxud ananın dediyi bir şey olur, amma etdikləri başqa şey. Bu deyilənlərə edilənlər arasında seçim etməyi uşağa tapşırımlı olsa, o zaman uşaq ikincini – valideynlərinin davranış və rəftar, ünsiyyət tərzini seçəcək, təbii ki, məsləhət bildiklərinə ləqəy dalaçaqlar. Məsələn, ata (ana) deyir: ki, söyüş sölmək olmaz. Amma evdə o, söyüş söyür. Ana (ata) deyir: yalan danışmaq olmaz. Fəqət uşaq görür ki, ana özü əslində lazımda gələndə yalan danışır, sözün düzünü, haqiqəti demir.

2) *Uşağın əvəzinə bir çox işləri valideynlər görürlər.* Bununla, əvvəla, uşağı müstəqillikdən, özünəxidmətdən məhrum edirlər. İkincisi, onun təbiiyyə əlşdirirlər. Ana balaca qızının dalınca uşaq başğasına getmişdir. Onun paltarını tələsmədən dəyişdiyini görüb: "Qızım, tələs" deyir. Gözləməyə səbr çatmadığından onun özü geyindirir. Sonra qonşuların, rəfiqələrinin yanından çəkməyən: "Qızım mənim köməyini olma qəşmələrinin başını belə bağlaya bilmir. Fəal deyil".

3) *Valideynlərdən birinin (ananın) o birini (atani) uşağın yanında tənqid etməsi.* Hətta valideynlərin bir-birindən narazılıqları varsa da, uşağın yanında bir-birini təslimləməli, bir-birini nəqsanlarını sadalamamalı, qışqırmamalı, bir-birinə əl qaldırmamalıdır. Uşaq belə hal-

larda valideyn münaqişələrinin qurbanına çevrilir. Bu da onun psixi vəziyyətini pisləşdirir.

4) *Uşağın fiziki fəallığına təzyiqli göstərilməsi.* Oğlanlar qızlarla müqayisədə fiziki baxımdan daha fəal olurlar. Onlar artıqlıq edən enerjini yaxa qurtalıdır. Buna görə də onların hərəkət oyunlarla, qaçış, uzununa və hündürlüyə tullama, uzgüçlük, gülüş, boks və s. məşğul olmaları təbii. Bəzi valideynlər uşaqlarını idman bölmələrində iştirakına qadağa qoyur, beləliklə, istifadə olunmayan enerji emosional gərginlik yaradır.

5) *Uşağı həmyaşdirları ilə müqayisə edib üstünlüyün onun dostuna, yoldaşına verilməsi.* Bu da arzuolunmazdır. Uşağı ruhdan salır, öz dostuna, yoldaşına münasibətə qibtə, nifrət, öz qüvvəsinə inamsızlıq yaradır. əgər ailədə bir neçə uşaq varsa, onları da bir-biri ilə müqayisə etmək, üstünlüyü onlardan hansınasa vermək lazımdır deyil. Bəla bir mövqə, uşaqlar arasında ixtilaf səbəb olur. ailədə uşaqlara ögey-döğmə münasibət yolverilməzdir. Hər bir uşağı özünün uğuruna görə tərifləmək daha yaxşıdır. Uşaq yaxşı rəqəbdirsə, demək olar: bu gün dünənkindən də yaxşı rəqəb etdin. O biri uşağı tərifləyərək bildirmək olar: çəkiyi rəsmilər adamı valeh edir. Bəla yanaşma uşaqlarda öz qüvvələrinə inamı artırır.

6) *Fiziki cəzamn tətbiqi.* Bu, ailə tərbiyəsinə çətinləşdirir. Bu haqda artıq bəhs etmişik.

7) *Yersiz himayə.* Ailədə yeganə oğlan uşağı böyüdükdə o, hədsiz qaçığı ilə əhatə olunur. Nəticədə o, müstəqillikdən məhrum olur. Beləliklə, adətən "ana uşağı" deyirlər.

8) *Valideynlik məhəbbətini əsirgəmək.* Bəzi ata-analar tərbiyəvi məqsəd baxımından valideynlik məhəbbətini əsirgəmək kimi priyomundan istifadə edirlər. Mənavi cəza bir sıra hallarda hətta fiziki cəzadan da dəhşətli olur. Uşaq atan-anasından:

- Mən səni daha sevmirəm.
- Mən pis, yaramaz uşağı xoşlamıram
- İtil gözümdən.
- Mənim ümidlərimi doğrultmadın.
- Tərbiyəsizin birisin.
- Əgər mənim dediklərimə qulaq asmasan, daha səni sevməyəcəyəm.
- Rədd ol, gözlüm səni görməsin və s. bu kimi sözlər eşidəndə varından yox olur. Bunlar çox ağır ittihamlardır.

Azyaşlı uşaqlar valideynlərini itirməkdən, ata-anasının gözündən düşməkdən qorxaraq onların tələblərini yerinə yetirirlər. tərbiyənin bu tipli metodu az-çox səmərə versə də, ağır nəticələrə müsbət olur.

9) *Emosiyaların qadağan olunması.* Ailədə bir sıra hallarda oğlan uşaqlarına müraçətli deyilir: kişilər ağlamaz; qız kimi gözünü yaşını tökmə; son kişisən – dözməlisən və s. Bu müraçətlər, bu təsdiqlər təbii hissləri bürüzə verməkdə oğlanlara mane olur. Lazımdır? Əlbəttə, yox. Hətta yekə kişilər belə bir çox hallarda öz emosiyalarına nəzarət edə bilmirlər. Burada nə qəbahət var? Uşaq his-həyəcanını bürüzə vermək haqqına malikdir. Bu zaman zəruri köməyi, dəstəyi almaldır. Kədərini, hiss-həyəcanını da xililəndirərək ona ziyan vurur.

10) *Məktəbdə aldığı qiymətə görə uşağı danlamaq.* Bu ona pis təsir göstərir. Valideynin verilən qiymətə reaksiyası müxtəlif şəkildə nəticələnə bilər: uşaqda təlimə ciddi məsuliyyət yaranır; yaxud oxumağa, təlimdə yaxşı nəticələrə yönəlməyə marağını öldürə bilər. Qiymət düzəldəndən, münasibətini korlanmasa daha ciddi fəsadlar yaranma bilər: uşaq valideynindən kütsür, tez-tez üstünə qışqırdığına görə anadan (atadan) qorxur və s.

4. *Valideynin şəxsi nümunəsi.* Valideyn nümunəsi uşağa təsir edən güclü metoddur. K.D. Uşinskinin düzgün qənaətinə görə, "Tərbiyənin cavan ruha təsiri elə bir təsir qüvvəsidir ki, heç bir dərslək, heç bir əxlaqi nasihat, heç bir cəza və rəğbətləndirmə onu əvəz edə bilməz".

Bu sözlərdə dərin həqiqət vardır.

Valideyn bütün günü uşağın diqqət mərkəzindədir. Ata, yaxud ana pədağçı etdikən tələblərini necə yerinə yetirir, uşaqla necə danışır, onu necə həvəsləndirir, necə cəzalandırır, necə geyindir, hövsələli, davranış və rəftar tərzləri bir-birinə uyğun gəlməlidir.

Deməli, valideyn hər sahədə – bilik və bacarığı, geyimi, davranış və rəftarı, ünsiyyəti, qarşılıqlı münasibət tərzini, təşkilatçılıq qabiliyyəti və s. ilə öz övladlarına nümunə göstərməlidir.

5. *Tərbiyədə nəzarət, özünənəzarət və özünüqiyətləndirmə* (başqa sözlə, *tərbiyə*

prosesinə nəzarət və onun səmərəliliyinin təhlili) metodu

Uşağın bir şəxsiyyət kimi təşəkkülündə bu metodun da əhəmiyyəti böyükdür. Tərbiyə müəssisəli, məqsədyönlü, sistemli və fasiləsiz proses olduğundan bu proses nəzarətsiz buraxıla bilməz. Özlərinin gündəlik davranışına, rəftar və ünsiyyət tərzinə fikir verməyi uşaqlara öyrətmək və hər sahədə nümunəvi olmaq tələbatını onlarda yaratmaq vacibdir.

Özünənəzarət özünütərbiyənin mühüm komponentlərindəndir, şəxsiyyətin əhəngdar və hərtərəfli inkişafını təmin edir. Özünüqiyətləndirmə barədə də həmin fikri söyləməklər olar. Əgər uşaq özünüqiyətləndirməyi bacarırsa, özünə kənardan, başqasının gözləri ilə baxa bilər və öz qüsurlarını, yaxşı cəhətlərini görərsə, o, necə çıxarmağa çalışacaqdır. Başqa cür ola da bilməz.

Burada Şeyx Nəzaminin:

Öz əksinə vurulma, bil ki, nədir varlığın, Qüdrətin güzgüsündə bir zərrəd varlığın, və: A. Bakıxanovun: "O adam ağıllı hesab

olunur ki, öz nöqsanını başqalardan çox görür və hünərini əs bilsin" sözləri yerinə düşür.

Cəmiyyətin nəzərinə müsbət qiymətləndirilmək istəyi insanı mədəni və tərbiyəvi, kamil

olmağa məcbur edir. Tərbiyədə nəzarət, özünənəzarət və özünüqiyətləndirmə bir-biri ilə sıx surətdə bağlı olan və biri digərinin olmasını zərurətə gəvirən anlayışlardır.

Ailədə şəxsiyyətlərarası münasibətlərin öləşü. Ailə tərbiyəsinə uşaq kobudluq yolverilməzdir. Valideynlər sözlərinə, danışığ tərzlərinə fikir verməlidirlər. Ünsiyyət zamanı təhqirəci sözlərdən istifadə olunmamalıdır. Nitq mədəniyyəti gözlənilməlidir. Valideyn söyləşə, kobud sözlərə, təhqirə adət edərsə, bu kimi hallar uşaqda, onun danışığı, nitq və ünsiyyətində öz əksini tapacaqdır. Məktəbaqədər yaşlı uşaqların adı dildə danışılmayanda, bu onun nitqinin inkişaf etməsinə, yaxud düzgün olmayan davranışına səbəb olur. uşaq doğulduğu gündən etibarən cığır-bağır deyil, düzgün nitq eşitməlidir ki, normal danışa bilsin.

Problemin aktuallığı. Ailə tərbiyəsinin metodlarının araşdırılması aktuallığı ilə seçilir.

Problemin yeniliyi. Ailə tərbiyəsinin metodları diqqət mərkəzinə gətirilir. Ailə tərbiyəsinə yol verilmiş nöqsanlara münasibət bildirilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə ali məktəblərin bakalavriat səviyyəsində "Ailə pədağçılığı" fənnindən müəhazirə və seminar aparan müəllimlər üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. A.N. Abbasov. Pədağçılıq: müxtəsər konsept və sxemlər. Bakı: Mütərcim, 2007.
2. A.N. Abbasov. Pədağçılıq: Orta ixtisas məktəbləri üçün dərslər vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2013.

Rəyçilər: ped.ü.elm.dok. İ.H. Cəbrayilov,
ped.ü.elm.dok., prof. F.N. İbrahimov
E-mail: a.abbasov@art.edu.az
Redaksiyaya daxil olub: 17.12.2018